

İki Məhəmməd dühasının ədəbi-estetik görüşü

Füzuli poeziyası Rəsulzadə poetikasında

I yazı

Müsəlman Şərqində ilk Cümhuriyyətin qurucularından olmuş, ədəbi-ictimai fikir tariximizə layiqli töhfələr vermiş, 140 illiyini qeyd etdiyimiz görkəmli içtimai-siyasi xadim Məhəmməd Əmin Rəsulzadə həm də ədəbiyyatşünas idi. Onun 530 yaşı tamam olan adaşı – dahi şairimiz Məhəmməd Füzuli ilə bağlı görüşləri klassik irsə təəssübkeş münasibətin nümunəsidir.

Ədəbiyyatşünaslıq elminə dəyərli töhfələr vermiş Məhəmməd Əminin ədəbi-nəzəri yaradıcılığının mühüm bir qolunu da klassik irsə bağlı araşdırmaları təşkil edir. Gənc yaşlarından ədəbiyyat və incəsənətlə ciddi məşğul olaraq, klassikaya, XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatına, bədii prosesə dərinləndirən bələdliyi ilə seçilib.

“Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyəti tarixinin iftixarı, anadilli poeziyanın mükəmməl nümunələrini yaratmış, Azərbaycan bədii dilini daha da zənginləşdirərək yeni zirvəyə yüksəlmiş” Məhəmməd Füzulinin uca sənətindən daha ardıcıl söz açan və dəyərli fikirlər söyləyən də M.Ə.Rəsulzadə olub.

Onun bu yönündəki fəaliyyəti ardıcıl, sistemli araşdırmalarla müşayiət olunur. Maraqlıdır ki, M.Ə.Rəsulzadə Füzuli haqqında fikir söyləyərkən onun yaradıcılığını geniş təhlil etməyə ehtiyac duymamış, daha çox xarakterik cizgiləri qabartmağa çalışmış, klassik şerimizdən iftixarının dilimizin və ədəbiyyatımızın inkişafındakı xidmətləri barədə tamamilə fərqli və obyektiv fikirlər söyləmişdir.

M.Ə.Rəsulzadə “bütün türklüyün dahi şairi” hesab etdiyi Füzuli haqqında 1923-cü ildə İstanbulda nəşr edilmiş “Azərbaycan Cümhuriyyəti” əsərində belə yazırdı: “Füzuli Azərbaycanda hər yerdən ziyadə mərifətdür. Azərbaycanlıların ən çox oxuduğu və ən çox sevdiyi şair Füzulidir... Füzuli divanı hər yerdən ziyadə Təbrizdə basılmışdır. Hafiz divanı farslar üçün nə isə, Azərbaycan türkləri üçün də Füzuli divanı odur”. Bu, əslində, “qəlb şairi”nin milli ədəbiyyat tariximizdəki yerinin və mövqeyinin konkret olaraq müəyyən edilməsi deməkdir.

Ana dilli ədəbiyyatın yaranması və formalaşması məsələlərinə həssaslıqla yanaşan M.Ə.Rəsulzadə 1949-cu ildə çap etdiyi “Azərbaycan kultür gələnləri” əsərində göstərir ki, 3 dildə yazıb-yaradan dahi şairin türkcə şerləri anadilli Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafına əhəmiyyətli təsir göstərmişdir.

O, bunu dövlət quruculuğunun (“Şah İsmayılın sarayı azəri türk ədəbiyyatının yaradıcı ocağı və bir akademiyası idi... Səfəvi sarayının rəsmi dili də türkcə idi” (M.Əmin) təbii yekunu, şairin istiqlal məfkurəsi fikrinə xidməti kimi qiymətləndirirdi.

M.Ə.Rəsulzadə 1936-cı ildə Parisdə nəşr etdiyi “Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatı” əsərində yazırdı: “Əgər diqqət edilsə, ona qədər və ondan sonra bir çox böyük klassiklər – Fələki və Xaqani Şirvanilər, eləcə də Nizami Gəncəvi həqiqi Azərbaycan şairi olsalar da, fars dilində yazırdılar, onda aydın olar ki, sözün milli mənasında Füzuli hansı ədəbi inqilabı etmişdir”. Bu inqilabın mahiyyətindən bəhs edən müəllif göstərir ki, “Bir millətin həyatında maddədən və mənədən bu qədər bir əhəmiyyətə malik olan dili biz Azərbaycan türkləri vaxtilə unutmaq üzrə idik... Sonra Füzuli əleyhirsəhəmənin təsiri-fəyyazı təxmində yetişən bir çox azərbaycanlı türk şairləri bu təhlükəli nisyanın önünü aldılar, “yaman-yaxşı” bir ədəbiyyat vücudə gətirdilər”.

Görkəmli ictimai xadim “Nəzmi-nazik türk ləfz ilə ikən düşvar olur,” – deyən və “türk ləfziylə” yazmağın çətin olduğunu bildirən böyük şairin ana dilində yazmasını, mümkün olmayacağını – “dikəndən bərgi-gül izhar” etdiyini milli təəssübkeşlik kimi qiymətləndirərək yazırdı ki, ana dilində yazıb-yaratmış “Atəşli hürufi Nəsimi ilə Şərqin ən böyük lirikisi Füzuli yalnız Azərbaycan deyil, türkcə oxuyan bütün dünyanı həyəcanlandırır...”

Füzulinin türkcə “Divan” yaratması, “Leyli və Məcnun”u, məhərrəmlik təziyədarlığının ana dilində icrası üçün zəmin yaratmaqdan ötrü “Hədiqətüssüdə”ni yazması, Ə.Caminin “Hədisərbəin” əsərini türkcəyə çevirməsi türk ədəbi dilinin və ədəbiyyatının tarixində misilsiz hadisə idi. Bu, ədibin türk dili qarşısında övlad və şair kimi ən böyük xidməti idi. O, bütün çətinliklərə qatlana-raq, ərəb və fars şeir dilləri ilə yarışa girərək bilən Azərbaycan ədəbi dilinin nəzmi-nazik klassik şeir zirvəsini yaratmış, “türk ruhlu –

fars dilli” ədəbiyyatın “hökmranlığına” son qoymuşdur. Beləliklə, müsəlman şərqində ədəbiyyatda vahid “türk dili məkanı” formalaşdırmış və bu məkanın “şeriksiz sahibi” olmuşdur.

Həqiqətən, dilə münasibətdə Füzuli şüurlu şəkildə türk milliyyətçisi kimi hərəkət etmişdir. Bu mənada M.Ə.Rəsulzadənin azəri şerinin dahi ustadı Füzulinin ədəbi fəaliyyətində onun milliyyətçiliyini xüsusilə qabartması təbii idi. O, Ə.Qaraxanın “Füzuli: mühiti, həyatı və şəxsiyyəti” kitabına həsr etdiyi reseenziyada şairin milliyyətinin mübahisə obyektinə çevrilməsini lüzumsuz sayaraq qeyd edirdi: “Füzuli – türklüyü isbat edil-mək üçün yalnız əsərləri kafi ikən – mənşə və geneoloji etibarilə muhakkək ki, türkdür. Fəqət bir türkün Füzuli Türkdür – deyə isbata qalxması bir almanın fərəza (fərz edək) Göte və ya Şiller almandır, bir ingilisin Şekspir ingilisdür və bir italyanın Bokkaçio ilə Petrarka və ya Virgillisi italyandır deyə monoqrafi yazmasına bənzəməzmi?!. Fəqət klassik bir türk şairinin milliyyətini münasibətdə konusunu yapmaq hər halda müsbət bir məşğuliyyət sayıla-maz. ...Füzulinin, bizzə, bəlihdiləcəkdir və isbat olunacaq tərəfi onun türklüyü deyil, türkcü-lüyüdür: müəllif, şairin milliyyətindən ziyadə milliyyətçiliyi üzərində dursa idi, daha yerində hərəkət etmiş olurdu”. Bu məqsədlə M.Ə.Rəsulzadə reseenziyada Füzulinin ədəbi fəaliyyətində onun milliyyətçiliyini xüsusilə əks etdirən məqamları xatırladı və belə bir fikir söyləyir ki, “irqən türk olmasa idi belə, türkcə xitab üçün can atan şair, bu sifətilə, böyük bir türk şairi olmaqdan yenə məhrum qalmazdı”.

Böyük demokratin qəlbli “fars millətçiliyindən uzaq olub, türk sevgisi ilə dolu” (M.Əmin) olan dahi N.Gəncəvi ilə könullər sultanı M.Füzulinin “Leyli və Məcnun” poemalarının bənzərliyi və fərqliliyi barədə fikirləri də maraqlıdır. O, özünün çox qiymətli “Azərbaycan şairi N.Gəncəvi” adlı monoqrafiyasında həmin poemaları qarşılaşdırmış və mükəmməl təhlil aparmışdır. Bu barədə bir başqa yazıda bəhs edəcəyik.

*İmran VERDİYEV,
Əməkdar müəllim*